

S. Benedek András

A gens fidelissima: a ruszinok*

S. Benedek András (1947, Munkács–2009, Budapest) művelődéstörténészként elsősorban szülőföldje kultúrhistoriáját kutatta. Kismonográfiai és esszéketetei a kilencvenes évektől sorra jelentek meg. A munka során egyre inkább körvonalazódott, hogy a kárpátaljai magyarok történelme, sorsa számos ponton összefonódik a ruszin testvérnépével. Miután az ekkortájt magára találó magyarországi ruszin közösség rendezvényein több alkalommal is tartott előadásokat, felkérést kapott a kanadai Hunyadi Mátyás Öregcserkész Munkaközöségtől egy hiánypótló ruszin kismonográfia megírására. A könyv 2001-ben jelent meg Igor Kerca fordításában ruszinul, majd két évvel később kiadásra került az eredeti magyar szöveg is.

Az alábbiakban három részletet közlünk a kötetből. Az első két szakasz között az író rövid földrajzi alapvetést követően sorra veszi a ruszin nép etnogenezisének különböző legendáit, elméleteit. A második idézett fejezetben a tényekből kiindulva viszonylagos szubjektivitással kísérletet tesz saját koncepciója kialakítására. A könyv a továbbiakban sorra veszi a hányatott sorsú ruszinság történelmét, kitérve a stabil alapot adó görög katolikus vallásra és a kulturális törekvésekre. A végül idézett zárófejezetben utat mutat a további kutatásokhoz, élénk állítva a ruszin nyelv és kultúra revitalizálásában fontos szerepet játszó írók és tudósok jó példáit. Munkája a mai napig nagy jelentőségű az anyaország nélküli kisebbség és az őket megismerni szándékozó többség számára egyaránt.

Stumpf-Benedek Anna

Előszó

A Duna-medencében a magyarokkal szinte a kezdetektől együtt élő valamennyi nép és nemzetiség közül a ruszinok sorsa a legsajátosabb. Sohasem volt önálló államiségük, bármiféle területi elhatárolódásuk. Nemzeti identitásukat, önálló entitásukat *görög katolikus vallásuk*, a korábbi irodalmi nyelvteremtő kísérletek kívülről szorgalmazott kudarc után egymáshoz közel álló *nyelvjárásaik*, gazdag és színes szellemi és tárgyi *néprajzuk*, valamint a sok évszázados magyar–ruszin együttélésből fakadó *történelmi tudatuk* határozza meg.

A később pánszlávizmusként definiált moszkovita gondolat kezdettől a kisebb szláv népek felszámolására, közös akolba terelésére törekedett. Legkiválóbb példája ennek a nem is oly kicsiny, közel ötvenmillió ukrán nép, amely a történelem sorsfordulóin a lengyelekkel és a törökökkel folytatott élethalálharc során rossz helyen talált szövetségesre. A „testvéri” orosz nép ugyanis

* Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata, Budapest, 2003

önálló nemzeti létét is elvitatta, nyelvét betiltotta, és a kormányzóság török uralom alól felszabadult területére előszeretettel telepítette az orosz parasztok millióit. (A birodalmi szándék logikája, úgy látszik, mindenhol egyforma. Bécs is elsősorban németeket – azok hiányában szlovákokat, szerbeket vagy oláhokat – telepített mind az elkobzott Rákóczi-birtokokra, mind a török alól felszabadított délvidéki területekre.)

Ne feledjük: ez nem kelet-európai sajátosság! Ekkortájt hajtott fejet az angol kultúrfőlény (és nyelv) előtt Skócia, Wales és Írország is (Franciaország „felvilágosodásnak” álcázott nyelvi sovinizmusáról nem is szólva!). A legkiválóbb ukrán (kisorosz!) író, Gogol is orosz nyelven írta nagyrészt az ukrán népi epikus hagyományokra, mitológiára épülő elbeszéléseit, novelláit.

A nagyorosz 'egységesítő' szándék már a 18. században, a cári orosz borvásárló bizottság tevékenysége kapcsán, majd József nádor felesége, Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő (Pál orosz cár lánya) korai halála után az emlékére épített ürümi pravoszláv templom mindenkor Oroszországból érkező papja tevékenységében jelentkezett, de tetten érhető a pravoszláv gondolatot képviselő bécsi lektorok, tanácsadók munkájában is, akik a ruszin tankönyvek egész sorát „igazították” át elkötelezettségük szellemében. Teljes erővel azonban a reformkor utolsó éveiben, a szabadságharc idején, majd az abszolutizmus éveiben jelentkezett az anyagilag is támogatott nagyorosz szándék. Ez a mozgalom, amely a „muszkavezető” Dobrjanszki Adolf tevékenységében a legtettenérhetőbb, néha kijevi, tehát ukrán színezettel is gazdagodott. Sajnos, a már komoly értékeket felmutató ruszin kultúra megsínylette ezt az agresszív kampányt. A XIX. század legkiválóbb ruszin költője, Alekszandr Duhnovics, a ruszin nemzeti himnusz szerzője, 1856-tól maga is oroszul kezdett írni. A fehéregyházi csatatéren felállított emlékoszlop készítésekor alig találtak írástudót, hogy a Petőfi-vers néhány sorát lefordítsa ruszinra.

A ruszin értelmiség fél évszázados késéssel, a századfordulón talált vissza népéhez. Ekkor azonban a „guruló rubelek” a vallás oldaláról indítottak támadást: Máramaros egyes vidékein, elsősorban Iza környékén, Kijevben 'kioktatott' papok terjesztették a schismát, a pravoszláv vallásra való áttérést. Ez a mozgalom azonban, bár a két világháború közti cseh-szlovák hatalom erősen támogatta, a szovjethatalom pedig egyeduralkodóvá tette, megtört a hitéhez ragaszkodó papság és a ruszin nép ellenállásán.

A kommunizmus bíbor álruhájába öltözött pánszláv sovinizmus nemcsak a görög katolikus vallást, de a ruszin nyelvet, a ruszin önelnevezést is betiltotta, tűzzel-vassal irtotta az ún. folklorizmust, a Kárpáti Könyvkiadó buzgó lektorai újrakiadásakor szorgalmasan átírták nagyukránra a legjobb ruszin regényeket, a szaktudomány legalapvetőbb szabályait megszegve ukrán átiratban jelentek meg a folklórgyűjtemények, stb.

A szovjethatalom természetesen az évezredes magyar–ruszin barátságot is igyekezett megbontani. Tudományos tételek rangjára emelték az addig csak sarlatánok által képviselt, népetimológiás történeti legendákat, s minden monográfia vagy akár politikai brosúra alaptételévé vált az „ezeréves elnyomás”, a magyar uralkodó osztálynak a kárpátaljai őslakosság ellen követett népelynyomó politikája!

A most újraéledő ruszin identitástudat legjobb képviselői azonban pontosan tudják, hogy e két nép (s valamennyi Duna-medencei nép) sorsa közös.

Rákóczi hű népe – bár oly sokan és oly sokszor szerették volna – sohasem ingott meg a magyar testvérnép iránti hűségében, még az első bécsi döntés és Kárpátalja visszacsatolása közt eltelt rövid időszakban is elsősorban a hegygerincen túlról érkezett szics-gárdisták (s természetesen az ellenérdekelt német vagy éppen román politika) szították az ellentéteket. Maga a ruszin nép a görög katolikus egyház vezetésével megőrizte szellemi autonómiáját, amely Teleki Pál kiállításának köszönhetően rövid négy évig valódi autonómiává vált, e nép első politikai megszerveződésévé. Ezen a közigazgatási egységen belül a jog- és érdekvédelmi küzdelmek sohasem közelítették meg az antagonisztikus ellentétek határát.

Az elmúlt másfél évszázad, s különösen az elmúlt ötven év azonban nem múlt el nyomtalanul a ruszin nép életében. Mivel a pánszláv propaganda miatt a reformkorban már-már megvalósult nemzetté válás folyamata megtört, az irodalmi nyelv kialakítása sem teljesedett ki, s nem születtek meg a nemzeti kultúra alapkönyvei (szótárak, monográfiák, folklórgyűjtemények stb.), igen erős a moszkvai példán iskolázott nagyukrán gondolat eszköztára. Ma Kijev (bár fogcsikorgatva beletörődik a ruszinság létezésébe) – elsősorban a saját korábbi árulásukat igazoló helyi képviselőik segítségével – kétségbe vonja az önálló ruszin entitás létezését, hivatkozva a közös irodalmi nyelv és kiteljesedett szellemi kultúra (nem utolsósorban általuk okozott) hiányára, s a történelem és társtudományainak ezen a tájon igen ingoványos talaján akrobatikus bizonyítási mutatványokkal próbálják meghamisítani a ruszin etnogenezis tényeit, bizonyítékait. A belső és nemzetközi nyomás hatására mindenesetre elhangzott az az ígéret, hogy a 2001-es népszámlálás ívein szerepelni fog a ruszin önmeghatározás is. Ebben a régióban azonban nemcsak az ígéretek, de a múlt tényei sem mindig bizonyosak.

Ennek a történelem országútjára vetett kis népnek önnön léte igazolásában elsősorban saját hagyományaihoz kell visszatálnia. Gyökerei erősek, épek, és mai feladatuk nem reménytelen az etnikai reneszánsz és regionalizmus korában.

A ruszinság történelmi sorsa nem mindennapi, s nem mindennapi tanulságokat hordoz. Tanulságokat, amelyek valamennyi Duna-medencei nép számára hasznosak lehetnek.

(...)

Új szintézis felé

(...) a ruszin etnogenezis eddigi historiográfiája számos nyitott kérdést hagy megválaszolatlanul. Ugyanakkor a (külső politikai motivációktól mentes) ruszin hagyománytudat beépítése a nemzeti identitás fogalomrendszerébe sürgető feladat. Ennek a tudatnak magába kell fogadnia a megélt történelem teljes szellemi-kulturális hozadékát, az itt élő népekkel közös sors tanulságait, s mindazt, ami konkrét adatokkal, statisztikákkal leírhatatlan – egy kis nép létének-megmaradásának a reáliákon túlmutató, már-már mitikus belső ösztönzőit, önmeghatározó szándékát.

Ennek érdekében a ruszin történelmet kutatóknak nem kell visszarettenniük az úgynevezett kényes kérdésektől sem. Helyükre kell rakniuk a szinte már gépiesen ismételtgetett, evidenciaként elfogadott képzeteket, meg kell

határozniuk a romantika által felvetett mondák történeti-helytörténeti, illetve irodalmi-kulturális szerepét, arányát. Számot kell vetniük azzal is, hogy a tudósok többsége által ma képviselt álláspont minden meggyőző ereje ellenére is pontosításra szorul. Ami a beköltözéses elméletet illeti, *némi kételyt ébreszthet bennünk az asszimilálódott és beköltözött népességelemek jelenlétének két évszázados átfedése.*

Az is elgondolkoztató, hogy a kutatók az interdiszciplinaritás jelentőségét hangsúlyozva kiemelik, hogy, a két lakosságelem *genetikailag* nem azonos. Valójában a kérdéskör ma már valóban több tudományágat felölelő elemzése a genetikát a gyakorlatban nem vonja be a vizsgálat körébe. A Keleti-Kárpátok lakosságának genetikai jellegzetességeivel Kiszely István nagyszabású, szintetizáló antropológiai munkájának (*A Föld népei*) Európa c. kötete foglalkozik. A genetika és antropológia szoros összefüggését talán nem kell magyaráznunk. Az antropológia a külső jegyek (szem- és bőrszín, fejforma, testmagasság stb.) mellett az alapvető géntípusok gyakoriságát is vizsgálja. Legközérthetőbben talán úgy fogalmazhatnánk, hogy a genetika azoknak az embertípusoknak a belső törvényeit tanulmányozza, amelyek külső jegyeit az antropológia rendszerezi. Bár Kiszely István forrásai nyilvánvalóan orosz és ukrán monográfiák, így a fordításnak köszönhetően terminológiája kicsit bizonytalan, adatai egyértelműek: a környező szláv és nem szláv lakosságtól eltérően a Kárpátok mindkét oldalán embertanilag alpi-dinári típusú lakosság található (az ukránság túlnyomó része a dnyeperi-kárpáti típushoz tartozik). A tény kérdéseket indukál, a kérdések pedig válaszokat. Tudjuk, hogy itt laktak a mai délszlávok egyes csoportjainak elődei, az ősi *karvatik*, akiket később *fehér horvátoknak* neveztek s akiknek létezését valamennyi történészi csoport elfogadja.

Csak hipotetikusan: fogadjuk el, hogy a kárpáti régió mai szláv lakói e fehér horvátok utódai, akik azonos sajátosságaik megőrzése mellett két irányban fejlődtek. A keleti oldal lakói közeledtek az egységesülő ukrán nyelvhez és kultúrához, míg a déli, délnyugati oldal lakói – a velük származástaniilag azonos túloldali lakosság – számban túlnyomó és a beköltözéses elméletet igazoló folytonos áttelepedése mellett – megőrzött és szerzett sajátosságaik alapján ruszinoknak tekinthetők. Ez a hipotézis választ adhat a lemák, bojkó, hucul néprajzi egységek párhuzamos meglétére, s feloldhat számos olyan ellentmondást (így a Hegyhát, valamint az azzal rokon kistérségek helynévanyagának átörökítését illetően), amelyet az egymással szemben álló történészi iskolák csak a kategorikus imperatívuszok szintjén voltak képesek elleplezni.

Ez a válasz azonban még nagyon sok kutatással, a meglévő hiányos források rendszerezésével, s annak a tisztázó értelmezésével jár, hogy mi volt a szerepe a géntípus elterjedésében a már említett vlach pásztornépnek, amely etnikailag igen sokrétű volt, de mindenképpen hordozott magával dinári jellegzetességeket.

Tegyük hozzá azonban, hogy éppen a folytonos és viszonylag kései betelepülésnek köszönhetően az ukrán és ruszin nyelv ma igen közel áll egymáshoz, bár ismerünk európai népeket, ahol sokkal kisebb nyelvi különbségek is az önálló nemzet tényét igazolják. S bár nem e tájra jellemző, említsük meg azt is, hogy ma elveszett-elfelejtett önálló nyelvük hiányában is számos népcsoport

ápolja nemzettudatát, azt a hagyománytudatra építve. (Épp ideje elszakadnunk a sztálini nemzetmeghatározástól.)

A nemzetfogalom szintetizált megközelítése érdekében manapság sokat tesz a magyarországi tudományosság. Itt elsősorban a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszékének, jelesül vezetőjének, Udvari Istvánnak a munkásságát kell kiemelnünk, de nem elhanyagolható az Országos Ruszin Önkormányzat mellett megalakult kutatóintézet szerepe sem. Ennek vezetője, Popovics Tibor Miklós a fehér-horvát populáció mellett egyaránt fontosnak tartja az avarok, honfoglaló magyarok, német és román telepeselek, óoroszok, lengyelek és ukránok szerepét a ruszin etnikum kialakításában. Ezek szerint a ruszinok egy olyan közép-szláv, köztes etnikumot képeznek, amely a keleti és nyugati szlávok érintkezési zónájában jött létre mintegy tucatnyi etnikum ötvözeteként a Kárpát-medencei etnikai olvasztótégelyben.

A kutatás új térrésumai tehát egyre inkább megnyilvánulnak, láthatóvá válnak. A szakmai munka még hosszú évtizedekig eltarthat, a jelen kihívásai azonban szinte azonnali választ követelnek.

Ez a válasz e bonyolult etnogenezis esetében is egyértelmű. A ruszin nép létezik, amennyiben annak definiálja magát.

(...)

A ruszin önismeret „tisztá forrásai”

(...) A tehetséges kárpátaljai író több lehetőség közül választhatott. Az egyik válasz Jurij Skrobinécé, aki a szó gyakorlati értelmében a magyar iskoláztatástól, kultúrától jutott el a tőlünk jó ezer kilométerre, a Poltava-Harkov vidékén kialakult irodalmi nyelvhez, s lett nemzetközileg elismert műfordító. Volodimir Fediniszec anyanyelve és az elvárások között vergődve élte át a nehéz időszakokat. A fiatalabb Ivan Petrovcij a francia irodalom szerelmeseként lett műfordítónak, számos magyar verset is átültetett: nagyukrán nyelvre. Csak a nyolcvanas, kilencvenes években döbbsen rá saját származására, beregi ruszin voltára, s találta szembe magát azzal a korántsem elhanyagolható ténnyel, hogy nagybátyja, a korán elhunyt Fegyir Potusnyak, akit eddig csak mint nagy műveltségű tanár-tudóst tisztelt, a korábban már említett *folklorizmus* kiemelkedő egyénisége.

S van, aki éleletsorsával érvel meggyőződése mellett. Közéjük tartozik Szlavko Szlobodan (Igor Kercsa) is, akinek Petőfi-fordításai kapcsán a magyarországi ukrán/ruszin filológia legjobb művelője, az elfogulatlan nyíregyházi szakmai műhely vezetője, Udvari István lakonikusan nyilatkozott: „Ha lesz irodalmi nyelv, akkor ebből a kötetből fog megszületni.” Bátor jóslat. A szintetizáló nyelv, a metrika mesteri alkalmazása sokban igazolja ezt. A kötet azonban a mikrofilológiánál sokkal távolabbra mutat. A Petőfi-versek megválasztása és a műfordító előszavának vallomása („Petőfi a mi költőnk is”) a közép-európai együttélés példáját idézi fel; Európát a világok határán.

Igor Kercsa nyelvészként, a nyelvkodifikációs törekvések egyik résztvevőjeként is figyelemre méltót produkál. Magyarországi lapokban megjelenő tanulmányai igen tudatosan és történelmileg-nyelvtörténetileg indokoltan határolják be a nyelvjárásoknak azt a körét, amelyre az épülő ruszin nyelv alapozódhat. Ezek a déli és északkeleti máramarosi, az ugoccai, beregi és a dél-zempléni

dialektusok. E nyelvszintetizáló kísérleteknek természetesen voltak előzményei is a magyarországi ruszin írásbeliségben, ezek felhasználására is törekednek.

A nyelvük, kultúrájuk visszaszervesítéséért dolgozó ruszinok és az ellenérdekű „szakemberek” inkvizíciós utóvédharcaik során mostanában ugyanazt a tudóst, ugyanazt az embert említik a leggyakrabban: *Hodinka Antalt*.

A század legkiválóbb ruszin tudósának munkássága valóban példa és példázat. A múltat-jelent kisajátító politika bűne, hogy évtizedekig még a kézikönyvek sem említik a nevét, s az utolsó évtizedben tapasztalható „reneszánsz” (I. Soós Kálmán: *A Hodinka-reneszánsz előzményei Kárpátalján*, in: *Tiszán innen...*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest) egy vidéki műhely, a nyíregyházi főiskola ukrán–ruszin tanszékéhez és vezetőjéhez, Udvari Istvánhoz fűződik.

Egy, Hodinka ruszinokról szóló kismonográfiájának névtelen, de egyértelműen a mai ungvári ruszin nyelvkodeifikáló műhelyhez köthető utószava pontosan és elkötelezetten fogalmazza meg mindazt, ami a ruszin újjászületéssel kapcsolatos. Abszurd ötletként vetíti elénk azt a „felszabadítást”, amelyben a „felszabadítottak” el kell tűnnie a föld színéről. Akár mi is elmondhatnánk a kísérő cikk szerzőjével, hogy a Kárpát-medence soknemzetiségű, egymással szorosan összefüggő kultúrája olyan érték, amelyet nem veszíthet el az új Európa. Ha Hodinka ma élne, talán ugyanígy fogalmazna. Művei azonban mindenképpen ezt sugallják. S ezt az üzenetet a „tiszta forrásra” kiéhezett kárpátaljai ruszin értelmiség jól érti, jól érzékeli. Nemcsak a nyelvkönyveket, oktatási segédanyagokat, szótárakat tervező-készítő filológusok, de a „szépírás megkísértői” is, akik között ott található a pályáját még Hodinka életében kezdő s költőként évtizedekre elnémított Szocska-Borzsavin, s a most férfivá érő – vagy hosszabb ideig ugyancsak hallgató, vagy nyelvére-kultúrájára jó évtizeddel ezelőtt rádöbbenő – fiatalabb generáció is. Álmuk egy emberibb világ, az újjászülető Közép-Európa. Feladatuk már-már embertelen: a nemzeti ébredés, a reformkor eszmevilágát kell ötvözniük korunk költészetével! Ha sikerrel járnak, benépesülhet a Hodinka s néhány társa által emelt szellemi katedrális.